

ANTONIO MARIA LABAIEN
(1898-1994)
HITZ BITAN

Tolosa, 1998-XI-13

Joxe Ramon Zubimendi

Zenduaren bi semeak, Ramon eta Mattin, beren aita zenaz mintzo dira bi-deo-dokumental honetan: nor bere aldetik mintzo dira, batak bestearen adierazpenen berri jakin gabe. Horretan oinarriturik dago dokumentala: puntuak eta kontrapuntuak gidoigilearen baitan sortutako jokoan.

Gidoia hamar ataletan banatua dago: *Tolosarra, Gizona, Etxeko giroa, Euskaltzalea, Antzerkigilea, Abertzalea, 1936ko gerratean, Exiliatua, Azken urteak* eta *Mitoa* izenekoetan.

Ikus-entzunekoak 32 minutu dirau, eta Tolosako Kultur Etxean eman zen estreinako aldiz, 1996ko azaroaren 13an; gaurko egun eta leku berean, hain zuzen, duela bi urte.

Hurrengo urtean, 1997an, *Auspoa* liburutegiko 246. alean argitaratu zuen Sendoa editorialak, *Bidezkoak* izenburua duen liburuaren eranskinean, Joxe Ramon Zubimendiren kazetari-lanekin batera.

Egile honek bere esker ona adierazi nahi die Labaiendarrei, Eusko Ikaskuntzari, Tolosako Udalari, Sendoa Argitaletxeari eta, batez ere, Juanjo Franko Zabalegiri.

Eusko Ikaskuntza elkarteak aurkezten dizu:

ANTONIO MARIA LABAIEN
(1898-1994)
HITZ BITAN

Dokumentalaren zuzendaria: Juanjo Franko Zabalegi
Gidoigilea: Joxe Ramon Zubimendi

Antonio M.ª Labaien: tolosarra

- RAMON:** Tolosak badu bere berezitasuna, tolosar batentzat benetan mai-tagarria dena. Gure aita zenak maite zuen Tolosako giroa, bera tolosar sentitzen zen eta. Han zeuzkan lagunak, han zeuzkan... beno, gauza asko: oroimenak eta itxaropenak. Nik uste dut dena zeukala Tolosan. Oso tolosarra zen gure aita. Dudarik gabe.
- MATTIN:** Hemengo ikastola gure aita zenak sortu zuen, gerra ondoren. Gure aita zena, Federiko Zabala eta Manuel Ugarte: horiek izan ziren Tolosako ikastola sortu zutenak.
- RAMON:** Tolosan beti izan dira horrelako pertsonak. Nik uste dut hori dela Tolosaldeko berezitasuna: beti horrelako pertsonaiak sortzen dituela eskualde honek. Ez dakit zergatik eta nola; baina beti izaten dira Tolosan horrelako jende bereziak.

Antonio M.ª Labaien: gizona

- RAMON:** Artistaren izaerakoa zen gure aita: ez zen industrialia, ez zen tolosar arrunt bat. Tolosan, aitaren garaian, denak ziren fabrikak, papelerak eta abar; giroa oso pragmatikoa eta oso industrialia zen, nolabait esateko. Gure aitak, ordea, gehiago zeukan idazle aldetik, poesia aldetik, musika aldetik, artearen aldetik.
- MATTIN:** Ez bakarrik idazlea eta abertzalea; baina gizona ere bazen. Inportantea da gizon izatea ere, lehenbizi pertsona delako. Gero dator beste guztia: euskalduntasuna, abertzaletasuna, kultura... Baina lehenbizi gizona da: beti pertsona bezala jokatu, beti bihotzarekin eta tolerantziarekin jokatu. Hori erakutsi zigun, e!

- RAMON: Ez zen oso gizon praktikoa; etxearen zama gure amak eramane du beti: errealitatearen zama. Aita, ordea, zera bizi zen... lainotan bezala ikusten genuen pixka bat. Bere munduan bizi zen, bere lagunekin; eta denak ziren intelektual tankerakoak.
- MATTIN: Gero, bidaiatu, gure aitak asko bidaiatu zuen. Horrek ere asko egiten du. Askok atera zen, asko bidaiatu zuen: ez bakarrik Alemaniara; joan zen Austriara, Txekoslovakia, Suedia, Israela...
- RAMON: Nik uste dut... Nik esango nuke gure aita ez zela behinere izan enpresagizon. Lan egiten zuen familia bat zeukalako; baina oso interes eskasa azaldu zuen beti, bai enpresario izatearekin eta bai bere lan profesionalarekin. Bere mundua kulturaren mundua zen eta, beno, hortik ateratzen zen beste erremediorik ez zuelako.
- MATTIN: Gure aitak era guztietako jendearekin egin zuen lana. Nahiz eta bera euskaltzalea eta sinistuna izan, bestelako jendearekin oso tolerantea zen. Orain gu ez bezala; orain intolerante samarrak gara hemen.
- RAMON: Ez zuen batere autoritarismorik izan. Oso eskuzabala izan zen, oso liberala. Eta gu, etxean, bi anaiok, denok pozik bizi izan ginen. Askatasun giro bat zegoen horretan. Nolabait, pixka bat anarkikoa izango zen; baina ondo bizi ginen.

Antonio M.ª Labaien: etxeko giroa

- MATTIN: Hemen dago, hemengo gela honetan, gure bizitza hemen dago: musika, literatura, pintura, euskara... Hemen dago gure bizitza, hemen sartuta dago. Gure giroa, gure kultura... hemen dago dena. Horrela bizi gara eta horrela hilko gara.
- RAMON: Gure gurasoek beti jo izan zuten musika, egunero, aitak biolina eta amak pianoa. Beti liburu asko izan dira gure etxean, eta beti, ba, euskal kulturaren mundu horretako jendeak beti etxean izan ditugu; bai hemen eta bai beste aldean, Ipar Euskal Herrian.
- MATTIN: Gure aitak sartu zigun kultura-grina: euskararen grina, kulturaren grina eta baita artearena ere (niri, pintura eta). Musikarena ere berak sartu zigun. Baina berak ez zuen derrigortzen; ideologia politikoa ere derrigortzen ez zuen bezalaxe. Horretan ere lehengo estilokoa zen: berak bazuen bere ideologia, baina inor derrigortu gabe.

Hemen, gela honetan ikusten duzu zer den kultura-giroa: musika, liburuak... dena. Hemen bizi izan gara. Giro honetan sortu gara eta, alde horretatik, pribilegiatuak izan gara. Hori esan beharra dago. Askok, gehienek ez dute izan pribilegio hori. Garai hartan, gutxiago. Jendea, lanera, fabrikara; eta kultura, ba... Ez dute izan estudiantzeko aukerarik. Guk izan dugu suerte hori: estudiantu, ikasi, liburuak eta... Giro honetan bizitzea suertea izan da, eta pribilegioa. Egia da, e!

Antonio M.ª Labaien: euskaltzalea

MATTIN: Orain ere etxeko giro hori barruan daukat: zer gauza! Eta horrela bizi naiz eta horrela hilko naiz. Beti aitarekin hitz egiten, elkar-irizketan, mila gairi buruz hitz egiten, beti zerbait ikasten eta...

Asko zekien, bere jakinduria izugarritzkoa zen. Ez zuen ematen; oso umila baitzen, berez, isila, eta ez zuen ematen hainbeste zekienik. Baina, joba!, zenbat zekien! Denetatik zekien hark: bai politikaz, erlijioaz, arteaz, kirolaz, musikaz... denetatik zekien! Gazte-denboran Alemaniara joan zen, eta alemana hitz egiten zizun euskara bezala: igoal-igoal. Alemana, ingelesa, frantsesa, espainola eta euskara: bost hizkuntza zekien. Eta idazten zizun bost hizkuntzotan.

RAMON: Gure aita euskalduna zen, eta euskaltzalea. Euskalduna izatea da, ba... euskalduna izatea. Euskaltzale izatea, ordea, maitasun bat da.

MATTIN: Euskaltzalea; baina, gero, unibertsalista. Beste kulturak ere bai, aizu; ezin ditugu ukatu. Ondo dago gurea eta euskara defenditzea; baina ezin ditugu begiak itxi. Gurea bakarrik ez; besteak ere bai. Gure aita horrelakoa zen: abertzalea, bai; baina abertzale unibertsalista, unibertsala edo.

RAMON: Euskaltzaleen mugimendua, Aitzol apaizak sortua, Tolosaraino ailegatu zenean, hor ibili ziren denak sartuta. Eta hortik atera zen hainbat euskal idazle. Eta hori bai zela berritasun bat, behintzat, gure egoeran eta gure ingurumarian. Tolosaldean, hor zebiltzan Lizardi (Zarautzen sortua), Orixe (Orexan sortua) eta beste; baina denak Tolosaldean zebiltzanak.

MATTIN: Gerra, lehenbiziko gerra, Lehen Mundu Gerra bukatu ondoren, orduan hasi zen hemengo euskal mugimendua: 1918an edo 1920an. Batzokiak sortzen hasi ziren, eta orduan hasi zen mugimendua: bai politika aldetik abertzaletasuna, bai kultura aldetik, euskara aldetik, artista aldetik... Orduan sortu zen *Renacimiento Cultural Vasco* izan zena: Euskal Berpizkundea.

Hor nagusi izan zen Lizardi, bera hasi zen —egia esan behar da—. Hemen, Tolosan (ez dakit beste lekuetako berri; baina Tolosakoa bai, badakit; ondo gainera!), hemen izan ziren... hiru izan zirela uste dut euskal mugimenduaren buru eta sortzaile: Xabier Agirre “Lizardi”, Nikolas Ormaetxea “Orix” eta Jose Ariztimuño “Aitzol”. Eta aita ere bai: gure aita. Lau horiek izan ziren euskal mugimendua sortu zutenak hemen, Tolosan, euskara aldetik, abertzaletasun aldetik... Aitak berak esan zidan hori.

Euskal mugimenduaren sustraia edo arkaitza lau horiek izan ziren. Etortzen ziren gure etxera —goiko pisuan bizi ginen orduan—, eta horiek hasi ziren lanean: Lizardi, Orix, Aitzol eta gure aita. Horiek, Tolosan. Eta, gero, beste batzuk ere etortzen ziren: Fausto Leunda eta.

Lehenbiziko batzarra Iparragirre antzokian egin zen, eta orduko fotografian han agertzen dira... Isaak Lopez Mendizabal ere bai, barkatu! (Bere semeak hilko nau!). Isaak Lopez ere bai. Horiek izan ziren hemengo sortzaileak.

RAMON: Negoziante txarrak eta, nik uste, intelektual garbiak.

MATTIN: Eta, orduan, euskal mugimendua Elizaren itzalean sortu zen. Dudarik gabe. Aitzol bera eta... Gehienak apaizak ziren. Hala da, aizu; baina gaurko gazte-jendeak ez du hori aitortu nahi. Eta hor daude Resurrección M.ª de Azkue, Lekuona, Barandiaran eta... Beste bat ere baten: Markiegi. Markiegi ere fusilatu egin zuten, makina bat jende bezala. Markiegi Mondragoeko abadea zen, eta fusilatu egin zuten. Hamasei apaiz fusilatu zituzten. Horiek egin zuten lana euskararen alde, apaizek. Dudarik gabe, Elizak egin du lana! Hori...

Antonio M.ª Labaien: antzerkigilea

RAMON: Gure aita idazlea zen, eta antzerkizalea: horregatik egin zituen antzerkiak. Baina historialari neurri bat ere izan du: hor utzi ditu Elisanbururen bizitza, Muñagorri bakegilearen bizitza... Historialaria ere bai, beraz, bere neurrian. Gustatzen zitzaion antzerkia, gustatzen zitzaion historia... gustatzen zitzaion euskaraz idaztea.

MATTIN: Lan asko dauzka hor, argitaratzeko.

RAMON: Antzerkiak beti izan du kostunbrismoaren tentaldia edo kostunbrismoaren erraztasuna edo kostunbrismoaren maitasuna. Esan dezakezu Moliere ere kostunbrista zela. Dudarik gabe, aizu! Molierek ematen dizu Luis XIV.aren garaiko gizarteko berri, argi eta garbi: burgesia baten izaera ematen dizu. Baita Moratinekin ere, eta baita Plautok eta Terenziok eta gure aitak euskaratutako horrelako beste hainbat idazlekin ere! Jakina, gure aitaren antzerkia kostunbrista zela!

MATTIN: Jendea barre eragiteko asmatzen zituen antzerkiak. Jendeak nahikoa negar egiten zuen bestela ere, nahikoa negar bazegoen bazterretan. Negar eragiteko ez zuen teatrorik egingo; baizik eta jendea dibertitzeko, jolasteko.

Baina badauka beste obra bat: *Muñagorri*. *Muñagorri* pixka bat ateratzen da aitaren antzerkien bidetik; teatro historikoa baita, bukaera tragikoa duena. Uste dut aitak idatzi zuen tragedia bakarra izan zela. *Muñagorri*, pertsonaia historikoa, han ibili zen fueroak eta bakea defendituz gerra-denboran, lehenbiziko karlistadan; eta hil egin zuten. Teatro hori bai, tragedia da; baina gure aitak besterik ez dauka horrelakorik.

Badauka *Mugak*, Saran gertatzen dena... Baina beti barre eragiteko, irri eragiteko. Horrela ikusten zuen teatroa: jendea alaitzeko bide bat bezala. Baina ez helburu sozial edo politikoarekin; ez, intentzio hori ez zeukan.

RAMON: Alde batetik, antzerki oso sinplea zen, baliabiderik ez zegoelako; baina jende asko erakartzen zuen, gerra aurrean ez zegoelako ez irratirik eta ez telebistarik. Gero, telebistaren garaia heldu zenean, euskaltzaleek ez zeukaten modurik, ez zeukaten telebistan aterako zen zerbait idazteko aukerarik. Gure aitarentzat, Euskal Telebista berandu etorri da.

MATTIN: Hori salatzen diote aitari, esanaz teatro pixka bat zera dela: *un poco jebo*. Baina giroa, orduan, halakoa zen, aizu. Orain hori ez dago; orain pertsonaje horiek joan dira. Orduan halakoa zen giroa: herriko pertsonaje umilak. Baserrikoak ere bai; baina, batez ere, Tolosako kaletarrak, sagardotegietan ibiltzen zirenak eta hango... Hango giroa, nik uste, margotu zuela. Hango giroa halakoa zen, eta askok ez dute aitortu nahi; baina hala da: historia den bezalakoa da; ez da guk nahi dugun bezalakoa. Ezin da historia okertu, ezin da historia politagoa egin, oso gauza polita. Ez, ez, ez. Herriko giroa halakoa zen, e!

RAMON: Aitaren antzerkia, nolabait, konbentzioz beteta zegoen, dudarik gabe; baina euskal gizartea bera ere halaxe zegoen. Kostunbrista zen; baina eusko gizartea ere oso mugatuta zegoen: eusko gizartea oso erlijiosoa zen, garai hartan —ez dakit erlijiosoa edo ritualista; baina horrelako zerbait—. Eta horrek, nola ez!, mugak jartzen ditu. Gaur ere, ‘progre’ izateak mugak jartzen ditu: ‘progre’ batek ezin ditu egin hainbat gauza. Horrek ere, progresismoak ere, mugatu egiten zaitu; denak mugatzen zaitu. Dena aukera da, bizitzan.

Gure aitaren aukera garbi zegoen: bera zen *católico*, *apostólico*, *romano* horietakoa. Eta alderdikide, alderdi konfesional batean. Garai hartan PNV konfesionala zen, eta beti apaizez inguratua. Gure etxetik pasa ziren Euskal Herriko apaiz abertzale guztiak, nik uste.

Antonio M.ª Labaien: abertzalea

MATTIN: Jainkoa eta Lege Zaharra: hori zen gure aita. Bere bizitza horretan laburbil daiteke: Jainkoa eta Lege Zaharra.

RAMON: Garai hartakoa izan zen, egoera politikoa baino gehiago, egoera kulturala (erlijioa ere kulturaren sartuta).

MATTIN: Tradizioak, erlijioak, fedeak eta denek bat egiten zuten, e!

RAMON: Nik uste dut horiek izan zirela azken karlistadaren semeak edo bilobak, azken desilusioaren semeak eta bilobak: Euskal Herriak bere burua benetan zapaldua ikusi zuenean sortu zirenak.

Bigarren Karlistadarekin sartzen da hemen Guardia Civila, sartzen da soldadutza derrigorrezkoa, sartzen dira gauza asko. Gelditzen dira kontzertu ekonomikoak, besterik ez; eta frustrazio bat bezala dago jende artean. Eta ikusten da euskara desagertzen ari dela, eta erreakzio bat sortzen da.

Nik uste dut azken karlistadan kokatu behar dela erreakzio horren hasiera. Gure aita, esate baterako, azken karlistada pasa eta handik berrogei urtera hasten da idazten: bigarren belaunaldikoa da, nolabait. Aitzolen euskaltzaleak 1920an, 1925ean... orduan hasi ziren.

MATTIN: Aitak esaten zuenez, gauza bat hizkuntza da: euskara, euskaldun guztion hizkuntza, zabaldu behar den hizkuntza... euskal kultura bat da; eta politika, beste bat. Horiek biak ez dira nahastu behar.

RAMON: Sabino Arana Goiriren aurkikuntza, nire ustez, zera izan zen: kulturak, loratzeko, politikaren beharra zeukala; eta politikak ez zeukala zentzurik oinarri kulturalik gabe. Bata bestarekin osatzen zirela.

Baina hori gerrarekin jarri zen praktikan lehen aldiz. Gerra, izan ere, eten bat izan zen. Han ez zegoen bromarik. Batzuek irabazi zuten gerra; baina, azkenean, ez zuten irabazi. Azkenean, besteek irabazi dute gerra. De Gaullek esango zukeen bezala: 1936ko bataila galdu egin genuen; baina 1975ekoa, irabazi. Eutsi egin genion. Iraun.

MATTIN: Gero, beste pertsonajea oso inportantea izan zena gure aitaren bizitzan: Aita Donosti, musikalaria.

RAMON: Jende horiek guztiak, neurri batean edo bestean, bazuten zerikusirik PNVrekin. Orduan, abertzale zirenak Batzokira joaten ziren: batasun bat bezala zegoen mugimendu abertzalean. Eta mugimendu horren barnean zeuden, ba, alor kulturalak, alor politikoak, alor elektoralak eta denetatik pixka bat; baina zera zen: gizarte osoa bizirik, ideia baten inguruan.

Antonio M.ª Labaien: 1936ko gerratean

MATTIN: Zoritxar handia izan zen 1936ko gerra: zoritxarrik handiena. Tragedia izan zen, drama izugarria. Uste dut oraindik ez dugula aztertu drama hura zer izan zen. Aitarentzat ere bai: bera bakegizona zen, bakezalea. Denak bezala, e! Partidua ez zen... PNV ez zen gerrarako partidua; ezta inola ere! Euskara, euskal lana, Euskal Herria...; baina gerra? Ezta pentsatu ere! Gerra ez zen sartzen haien pentsamenduan; eta gutxiago, gerra zibila. Baina orduan sortu zen, eta orduan...

RAMON: Lehenengo aldiz egin zen gerra bat eusko abertzaletasunaren izenean: ez zen egin Don Karlosen izenean edo fueroen izenean; baizik eta eusko abertzaletasun baten izenean. Hor jende asko hil zen, jende asko joan zen kanpora, eta, nolabait, ba, herri honetan sortu zen mugimendu berri bat: gaur egun ezagutzen duguna. Bere argiekin eta, baita ere, egunotan ikusten dugun bezala, bere akatsekin, bere ilunekin. Baina zerbait jarri zen martxan. Dudarik gabe.

MATTIN: Hemen, Tolosan, hamabi hil zituzten: gorriek edo mili-zianoek hamabi hil zituzten. Gure aitari leporatu zioten hori (bera zegoe-lako Tolosako alkate), eta, orduan, nahitanahiez alde egin beharra izan zuen.

RAMON: Besteak beste, politikan ere sartu zen edo sartu zuten aita. Bera abertzalea zen, dudarik gabe: abertzalea kulturaren aldetik, seguru asko, politikaren aldetik baino gehiago —hor beti izan da muga bat bezala kulturaren eta politikaren artean—. Baina politikan sartu zen, Tolosako alkate izan zen eta, hemen gertatu zirenak ikusiz, Tolosako alkategotik Sarako atzerrira joan zen, Donibane Lohitzuneko atzerrira: exiliora, esaten den bezala.

Antonio M.ª Labaien: exiliatua

RAMON: Gure aitak, besteak beste, Ipar aldean asko irakurri zuen, horretarako denbora izan zuelako; Tolosan ez zeukana. Berak alemanez oso ongi zekien, ingelesez ere bai, frantsesez ere bai. Eta asko irakurri zuen eta asko euskaratu zuen: Bertolt Brecht eta horrelakoak. Horrek beste neurri bat eman zion, dudarik gabe: Tolosako mutil gazteak ez zeukan neurria. Gure aitaren bilakaera autodidakta batena da: sortzen da, joaten da eskolapioetara, gero ematen dizkiote Zaragozan estudio komertzial batzuk eta, gero, lantegira. Hori horrela izaten zen. Eta hortik aurrera, berak ikasten zuena, berak harrapatzen zuena Tolosako giro hartan (Tolosako giroak zeuzkan mugekin 1920an, 1925ean eta 1934an). Gero Ipar aldera pasa zen, eta handik itzulitakoan antzerkilaria ez da berbera, beste gizon bat da.

MATTIN: Gure aita ez balitz erbestera joan, ez zen izango izan zena, aizu. Dudarik gabe. Erbesteak markatu zuen; erbesteak pixka bat indartu, gogortu edo zaildu egin zuen. Alde guztietatik, gainera. Ikasi egin zuen. Hortaz, ez zen dena txarra izan; erbesteak bere alderdi ona izan zuen, kultura aldetik.

RAMON: Gerra denboran izan zuen gutxi ezagutzen den misio bat (uste dut 1937an izan zela). Garai hartan, Londresen kongresu bat izan zen, estaturik gabeko nazioen kongresu bat, eta gure aita joan zen Eus-kadiko Gobernuaren izenean. Hura izan zen bere azkeneko ekin-tza politikoa. Orduztik, gizona benetan leporaino sartu zen kulturaren munduan, eta hor jardun zuen, hil arte.

Antonio M.ª Labaien: azken urteak

RAMON: Gure aitaren belaunaldi hori, nik uste, beti itxaropenean bizi izan zela. Gauzak ikuspegi pragmatiko batetik begiratuta, pixka bat *ilus* bezala izan ziren, ameslariak; baina, azkenean, asmatu egin zuten.

MATTIN: 1964an egin zen *Bihotz begietan*, Lizardiri egin zitzaion omenaldia, hemen, Tolosan. Omenaldi hori gure aitak antolatu zuen. Gure aita ez zen agertzen, teloiaren atzean zegoen, bera ez zen agertzen; baina bera ari izan zen hariak manejatzen.

RAMON: Hizkuntzaren alde hartu ziren zenbait erabaki Euskaltzaindian (adibidez, hatxe letraren gaia eta hori dena), eta erabaki horiek interpretatu ziren maniobra politiko bat bezala. Gure aitak ez zuen hori onartu. Gauza da Euskaltzaindiatik alde egin zuela eta, beno, urte askotan benetan harreman zakarrak izan zituztela batak eta besteek, edo talde batak bestearekin. Gero, pittinka-pittinka, gauzak samurtzen dira, konpontzen dira, eta, azken urteetan, gure aitak benetan armonia osoa zeukan: berak onartua zeukan... ez dut esango euskara batua, baizik eta gaur egun sortzen ari den euskara. Ez dakit zer euskara den: pentsatzen dut telebistaren euskara dela.

MATTIN: Arantzazun batzar bat egin zuten (1968an egin zen batzar nagusi hori) Koldo Mitxelena eta Euskaltzaindiako jendeak (gure aitak eta horiek). Txilardegi ere han zen, ez dizut aipatu lehenago. Idazle ona da; hori ere ezin da ukatu. Jakintsu azkarra da; baina... To!

Egin zen batzarra, eta orduan sortu ziren bi talde: hatxeren aldekoak eta hatxeren kontrakoak. Gure aita orduan jarri zen hatxeren kontra. Bere ustez, hatxe letrarena jokaldi politikoa zen, ezkerrarena. Sabino Aranaren kontra zihoazen, eta, orduan, gure aita kontra jarri zitzaien.

Beno! Pasa ziren urteak, eta gure aitak zera aitortu zuen: "Euskararen batasunerako, neure joera pixka bat bigunduko dut". Eta orduan, ba, hatxeri eman zion bere... "ongi etorria" esango dugu? Ba, eman zion bere ongi etorria, eta hasi zen bera ere hatxerekin idazten. 86 urte zituela egin zuen hori.

Hori bai dela gauza handia: 86 urterekin eman zuen amore, zuzendu zuen bere postura. Hori gauza handia eta ederra da! Umildade lekzio bat eman zuen, esanaz: "Ni oker nenbilen eta, beraz, zuzendu egiten dut. Ni Akademiaren menpean jartzen naiz. Akademiak onartu egin du hatxe, eta nik ere onartzen dut. Akademiak esaten duena onartu egin behar dugu; disziplinatik, sikiera".

Horretan izan zuen jarrera bat oso... tolerantzia-keinu bat egin zuen.

- RAMON: Kontuan hartu Franco hil zenean gure aitak bazituela 77 urte, ez zela galtzamotzeko mutikoa; agurea zela, aitona. Baina ikusi zuela... nik uste dut belaunaldi horrek izan zuela bataila irabazi duenaren sentimendua. Hor egon ziren, 40 urtez, ea nor hiltzen zen lehenago: Franco ala beraiek. Eta Franco hil zen lehena. Horrelako zerbait izan zuten: bataila irabazi duenaren sentimendua. Eta, gero, benetan izugarria izan zen giroaren aldaketa: berriro ekintza politikoak eta... Aita bera ez zen zuzenki sartu (interesa aspalditik galdua zuen); baina, bai, bai, ingurune kulturala mugitzen hasi zen eta berpizte bat ezagutu zuen Euskal Herriak. Eta aitak bizi izan zituen berpizte horren hogeit hamar urte. Suerte handia izan zuen gure aitak: denetarik ikusi zuen.
- MATTIN: Gure aita gizon konpletoa zen: denetatik zekien, denetatik idazten zuen... Gauetan, batez ere gauez hitz egiten genuen, eta denetatik zekien; arteaz ere bai, asko. Lastima izan zen aita hiltzea. Urteak ere bazituen, 97 urte bazituen, eta azkenean, ba... Baina...
- RAMON: Gure aitaren kasuan, bere azken urteetan ezagutu zuen hainbeste ametsen loratzea. Suerte hori izan du: berak ezagutu eta bere begiekin ikusi bere gaztaroan posible izatea ez zirudiena posible bihurtzen.

Antonio M.ª Labaien: mitoa

- MATTIN: Aitak zera egin du, idazle bezala: artikulatuak, teatroak, hitzal-diak... Eta itzulpenak ere bai. Bizitza batean egin daitekeen lana, nik uste, egin duela. Jainkoari eskerrak, luzaro bizi izan da eta poz handia eman digu, eta hiltzean pena handia eman digu. Baina horixe egin du: lana.
- Orain alfer samarrak gara. Aitak hori esaten zuen, eta egia da: alfertu egin gara. Hori egia da. Lehenago, etxean sartu eta, benga! Hor, txoko horretan aritzen zen lanean. Sartu eta, benga! Orduak eta orduak eta orduak idazten. *Gratis amore!* Gainera hori, beste gauza bat: lana egin zuen, bai; baina dena doan, ezer kobratu gabe. Gainera, bere poltsikotik, bere dirutik jarrita, gainera!
- RAMON: Gauza asko egin ditu euskararen alde, eta, neurri horretan, gaur eguneko gizartearen alde zerbait egin du gure aitak. Nolabait, sinbolo bihurtu da. Pertsonaia horiek guztiak mitifikatu egiten dira eta, azkenean, benetako garrantzia duena ez da errealitatea, ez da zer izan ziren; baizik eta jendearen ustez izan zirena. Sinboloa da errealitatea baino inportanteago, eta gure aitaren kasuan ere hala izan da.

Belaunaldi horrek asko eman ditu horrelakoak, eusko mito bihurtu diren pertsonaiak. Literaturan, hor dauzkagu Orixe eta Lizardi; kulturean, Barandiaran eta Lekuona. Eta hainbeste jende erdi mitifikatua, hil baino lehen mitifikatuak izan direnak: besteak beste, gure aita.

Hor dago, hor sortu dugu gizaldi honetan, nolabait, eusko olinpo bat bezala; eta hor daude gizon horiek. Nik uste dut edozein gizartek, edozein naziok behar duela bere olinpoa.

MATTIN: Euskaldunok gara... badakizu zer garen? Pixka bat mitozaleak, mitosortzaileak gara. Orain ere jarraitzen dugu. Hala esaten zuen gure aitak: mitosortzaileak garela. Errealitateari pixka bat bizkarra ematen diogu; eta hori ezin da, aizu! Orain ere, politikan, ikusi egin behar da Euskal Herriko errealitatea.

RAMON: Herri batek behar ditu liturgiak eta behar ditu sinboloak. Eta behar ditu olinpo bateko gizonak; eta nik uste dut, beno, gure aita, bere neurrian, olinpo horretako partaide dela. Eta hori inportantea da; izan ere, azkenean, denek onartzen dituzten pertsonaiak izaten dira: beren akatsekin, beren ahultasunekin...; baina jendeak onartzen ditu.

MATTIN: Tolerantziaren aldetik, asko lagundu dit: ni zorretan nago aita-rekin. Lastima, hil zela! Mekatxis! Gehien behar nuenean, orduan joan zen. Hasia nintzen ikasten, hasia nintzen pixka bat zabaltzen, eta orduan hil behar. Jos! *¡Qué faena, e!* Zer faena!